

LITERARY TEXT RESEARCH

An Analysis of the Story of Forud in the *Shahnameh* Based on Freud's Death Drive Theory

Maryam Esmailipour *

Corresponding Author, Ph.D. Student in Persian Language and Literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; maryam.smaeeli@yahoo.com

Kazem Dezfoulan Rad

Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; k_dezfoulan@sbu.ir

Article Type

Research Article

Article History

Received

January 13, 2025

Revised

December 15, 2025

Accepted

December 21, 2025

Published Online

March 21, 2026

Keywords

Freud,
Shahnameh,
Thanatos,
Eros,
Sigmund Freud,
psychoanalysis.

ABSTRACT

This study adopts a psychoanalytic perspective, grounded in Sigmund Freud's theory of the life and death drives (Eros and Thanatos), to investigate the unconscious and instinctual dynamics woven into the epic narrative of Forud, son of Siyâvash. The research examines how the death drive operates within the text, shaping the psychological constitution, decisions, and ultimate fate of the protagonists. It highlights how social neglect, rejection, isolation, and thwarted desires can convert outward-directed aggression into self-directed, destructive, and suicidal tendencies. Both Forud and his mother, Jarireh, exemplify this process, showing how unfulfilled impulses and the deprivation of social and symbolic recognition transform libidinal energy into destructive forces. This study demonstrates that the *Shahnameh* functions as a theater of the collective unconscious, where Eros and Thanatos contend, and that the death drive manifests across symbolic, ritualistic, and concrete narrative forms. By focusing on textual evidence, the study bridges psychoanalytic theory with literary analysis, illustrating how individual psychology and social conditions converge in epic storytelling.

Cite this Article: Esmailipour, M., & Dezfoulan Rad, K. (2026). An analysis of the story of Forud in the *Shahnameh* based on Freud's death drive theory. *Literary Text Research*, 30(107), 65-88. <https://doi.org/10.22054/LTR.2025.83756.3953>

© 2026 by Allameh Tabataba'i University Press

Print ISSN: 2251-7138 **Online ISSN:** 2476-6186

Publisher: Allameh Tabataba'i University Press

Homepage: <https://ltr.atu.ac.ir>

DOI: 10.22054/LTR.2025.83756.3953

**ATU
PRESS**

Introduction

The story of Forud, son of Siyāvash, presents a narrative rich with psychological depth and symbolic resonance. Unlike broader studies of the *Shahnameh* that primarily emphasize martial valor, heroic ideals, or moral frameworks, this study foregrounds the unconscious and instinctual dynamics that shape character behavior and narrative outcomes. Central to this analysis is Freud's psychoanalytic theory, particularly his concepts of Eros, the life instinct, and Thanatos, the death instinct, which help elucidate how destructive impulses emerge, evolve, and ultimately direct the trajectory of the narrative.

The fundamental research question of this study asks how the death drive functions as a determining force in the story, influencing the decisions, actions, and fate of the characters. It further investigates how external pressures (including social marginalization, rejection by the Iranian host, and lack of recognition by Kay Khosrow and the royal court) contribute to the internalization of aggression, converting outwardly directed energy into self-destructive tendencies. In this sense, the tragedy of Forud is not merely a narrative of heroic misfortune or martial defeat; it represents a psycho-symbolic enactment of the death drive, where personal, familial, and social forces intersect in catastrophic ways.

Literature Review

Previous scholarship on the *Shahnameh* has largely emphasized the literary, historical, and moral dimensions of epic heroism. Studies have explored themes such as courage, loyalty, honor, and the narrative structure of Persian epic storytelling. Some scholars have examined symbolic and archetypal patterns, including recurrent motifs and ritualized forms of heroism. However, psychoanalytic approaches remain comparatively rare, despite their potential to uncover latent psychological dynamics, unconscious conflicts, and the influence of parental and societal pressures on character development.

Freud's theory of the death drive provides a compelling lens through which to interpret these underlying processes. According to Freud, when the life drive (Eros) is frustrated or blocked, its energy may convert into aggressive impulses, which can be directed either outward toward others or inward toward oneself (Thanatos). In the context of Forud, this theoretical framework allows us to trace the transformation of psychic energy from externalized aggression. Manifested in revenge and combativeness) into self-destructive tendencies, including suicidal impulses. This study builds upon prior psychoanalytic readings of Persian epic literature. Still, it expands them by offering a systematic and focused analysis of textual evidence for the operation of the death drive in both Forud and his mother, Jarireh.

Method

This research employs a descriptive-analytical, library-based methodology. Primary sources include Freudian texts on drive theory and psychoanalytic constructs, while secondary sources

comprise scholarly analyses of the *Shahnameh*, commentaries on narrative structure, and psychoanalytic interpretations of epic symbolism. Data were collected through meticulous collation of verses, narrative episodes, dialogues, dreams, and symbolic imagery related to Forud and Jarireh.

Textual analysis maps Freudian concepts (particularly the pleasure principle, libido, and the death drive) onto key narrative moments. Dialogues, gestures, dreams, visions, and narrative actions were analyzed to reveal the emergence, evolution, and internalization of destructive impulses. The methodology also considers the interplay between individual psychology and collective symbolic meaning, emphasizing the *Shahnameh* as a medium in which unconscious drives are dramatized against social and cultural backdrops.

Findings and Analysis

The analysis demonstrates that Forud exemplifies the transition of a dominant psychic drive from outward-directed aggression to self-directed destruction. Early indicators of this transformation are evident in his gestures, speech, and response to his mother, Jarireh, whose despair and historically rooted rage channel him toward vengeance and martial action. Initially, Forud's aggression is hetero-directed: he seeks to avenge his father and restore familial honor. However, repeated rejection by the Iranian host and lack of acknowledgment by authority figures internalize his aggression, gradually transforming it into self-destructive tendencies.

Several layers of textual evidence illustrate this process:

1. Geographic and Social Isolation: Forud resides in a border fortress and is politically orphaned, reflecting a fragmented identity and an increased susceptibility to internalized aggression.
2. Maternal Influence and Symbolism: Jarireh's speeches, dreams, and particularly her visions of consuming fire enact symbolic Thanatotic patterns, circulating destructive energy between mother and son.
3. Battle Behavior: Forud deliberately confronts enemies, disregards warnings, and accepts violent death, illustrating a quasi-suicidal embrace of fate.
4. Self-Destruction Among Retainers: Orders such as commanding maidens to leap from the fortress, collective suicides of retainers, Jarireh's burning of treasures, and her slaughter of animals highlight the conversion of external aggression into internal devastation.

This analysis further indicates that the pleasure principle (Eros) fails to regulate psychic energy under conditions of neglect, thwarted mourning, and social marginalization. Libido, initially directed toward attachment, life, and pleasure, is converted into a Thanatotic, destructive force. Freud anticipated such conversions in contexts of frustration and thwarted desire, and the story of Forud dramatizes this process both symbolically and collectively within the epic structure.

Comparatively, the *Shahnameh*'s heroic stage functions not solely as a showcase of courage or honor but as a theater of the collective unconscious, where Eros and Thanatos contend. Forud emerges as a paradigmatic epic hero whose psychic compulsions reveal the convergence of social pressures, individual desire, and the death drive. The narrative structure demonstrates how denied recognition, thwarted vengeance, and social isolation coalesce into catastrophic self-destruction.

Conclusion

Textual and theoretical analysis support the conclusion that the story of Forud, son of Siyâvash, is dominated by the death drive. External incitement (through Jarireh's urgings and other prompting figures) initiates aggression, while social rejection and marginalization internalize it, culminating in violent self-destruction and the obliteration of the fortress and its treasures. The narrative exemplifies the transformation of a will to vengeance into a will to self-destruction, fully illustrating Freud's concept of Thanatos.

Moreover, psychoanalytic reading reveals not only latent narrative dynamics but also how social and historical conditions (such as marginalization, thwarted mourning, and isolation) interact with cultural symbolism to produce psychic movements toward death. Forud, therefore, is not merely a forgotten hero; his story serves as a resonant locus where the silent voice of Thanatos echoes through the Persian epic imagination, demonstrating the intimate entanglement of individual psyche, social circumstance, and literary form.

تحلیل داستان فرود سیاوش در شاهنامه براساس نظریه سائق مرگ فروید*

نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران؛
maryam.smaeeli@yahoo.com

مریم اسماعیلی پور*

استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران؛
k_dezfoulan@sbu.ir

کاظم دزفولیان راد

چکیده

یکی از آرای درخور توجه فروید که جزء نظریات متأخر او محسوب می‌شود، نظریه گرایز مرگ و زندگی است. براساس این نظریه، فروید جهان را عرصه مبارزه دو سائق مرگ و زندگی می‌داند و کنش‌ها و واکنش‌های انسان نیز از منظر او نتیجه غلبه یکی از این نیروها بر دیگری است؛ علاوه بر این فروید محتاطانه درباره میلی ناهشیار در درون انسان سخن می‌گوید که او را به سمت نابودی و ویرانگری می‌کشاند و باور دارد پرخاش به دیگری و تمایل به خودتخریبی دو نمود این میل ناهشیار است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی باتوجه به تعریف فروید از سائق مرگ داستان فرود سیاوش در شاهنامه را بررسی و تحلیل می‌کند؛ زیرا به نظر می‌رسد این داستان بیش از هر انگیزش دیگری تحت تأثیر سائق مرگ است و صدای مسلط بر داستان فرود سیاوش طنین تاناتوس یا همان غریزه مرگ است و اتفاقاتی نظیر خودکشی پرستندگان، ناامیدی و سرخوردگی فرود و جریره، کشتن اسب‌ها، خودکشی جریره و سخنان پایانی فرود و غیره نشان‌دهنده این تسلط‌اند.

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۱۰/۲۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۹/۲۴

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۹/۳۰

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۰۱/۰۱

کلیدواژه‌ها

فرود سیاوش،

شاهنامه،

تاناتوس،

اروس،

فروید،

تحلیل روانکاوی.

استاد به این مقاله: اسماعیلی پور، مریم، دزفولیان راد، کاظم. (۱۴۰۵). تحلیل داستان فرود سیاوش در شاهنامه براساس نظریه سائق مرگ فروید.

متن پژوهی ادبی، ۳۰(۱۰۷)، ۸۸-۶۵. <https://doi.org/10.22054/LTR.2025.83756.3953>

© ۱۴۰۵ دانشگاه علامه طباطبائی

ناشر: دانشگاه علامه طباطبائی

شاپا چاپی: ۷۱۳۸-۲۲۵۱

شاپا الکترونیکی: ۶۱۸۶-۲۴۷۶

نشانی وبگاه: ltr.atu.ac.ir

در روان‌شناسی، غرایز از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری شخصیت انسان به حساب می‌آیند. غرایز می‌توانند کنش‌ها و واکنش‌های فرد را کنترل و بر انتخاب‌های او تأثیر بگذارند. فروید برای روان انسان دو غریزه کلی تعریف می‌کند و آن‌ها را نیرو یا سائق انگیزش‌های انسانی می‌داند. این غریزه‌ها عبارت‌اند از: غریزه مرگ و غریزه زندگی که فروید آن‌ها را به ترتیب تاناتوس^۱ و اروس^۲ می‌نامد. این نام‌ها از روی دو اسطوره یونانی انتخاب شده‌اند. اروس نمود عشق و زندگی و تاناتوس نمود مرگ و نابودی است. غریزه زندگی به حفظ جان و بقای نوع تمایل دارد؛ اما غریزه مرگ مخرب و عامل خودآزاری و دگرآزاری، کینه‌ورز و انتقام‌جویی است و به‌سوی خودکشی گرایش دارد. براساس تعریف فروید، غریزه زندگی در انسان برای بقای او می‌کوشد، در راستای رشد و لذت فعال است و تمایل به سازندگی، عشق‌ورزی، تلاش برای ارضای نیازهای جسمانی و درکل هر چیزی که فروید آن را اصل لذت می‌نامد، همگی ریشه در این غریزه دارند تا او را از حقیقت شکننده و نابودگر مرگ غافل کنند؛ اما درنهایت این مرگ است که پیروز می‌شود. غریزه مرگ از نظر فروید همان نیرویی است که انسان را به‌سوی پرخاشگری سوق می‌دهد و تمایلات دیگرترخیزی و خودترخیزی را در او آشکار می‌کند. از نظر فروید، انسان، بر مبنای اصل ثبات، میلی ناهشیار به مرگ، نابودی و بازگشت به حالت ماده اولیه دارد. اصل ثبات فچنر^۳ می‌گوید هر موجودی که از حیات برخوردار است، تمایل دارد به اصل خود برگردد؛ همان سکون و آرامشی که از قدیم در جهان غیرآلی حکم‌فرما بوده (مارکوزه، ۱۳۹۳: ۴۹). فروید نیز معتقد است سراسر زندگی موجودات بر پایه جدال سائق مرگ و زندگی شکل می‌گیرد، در برهه‌های گوناگون یکی بر دیگری غالب می‌شود تا درنهایت سائق مرگ پیروز بی‌چون‌وچرای میدان شود و بر اروس، غریزه زندگی، غلبه کند. تمایل به نابود کردن و نابودشدن، تخریب و ویرانگری، کشتن و پرخاش از نمودهای غلبه این سائق بر دیگری است. داستان فرود سیاه‌پوش از داستان‌های غم‌انگیز شاهنامه است که این نوشتار بر آن است تا صدای این غرایز را در آن تحلیل و سائق غالب در آن را که به نظر غریزه مرگ است، تبیین کند. به نظر می‌رسد داستان فرود روایتی با محوریت غریزه مرگ یا تاناتوس است که از دیگرترخیزی و نابود کردن دیگری به دلایل به‌سوی خودویرانگری و خودکشی میل می‌کند. داستان‌های زیادی از حماسه‌های جهان را می‌توان نام برد که صدای سائق مرگ در آن‌ها بیش از هر نیروی زندگی‌بخشی

^۱ Thanatos

^۲ Eros

^۳ Gustav Fechner

شنیده می‌شود؛ مانند داستان سهراب در شاهنامه، داستان ضحاک، رستم و اسفندیار، ادیب شهریار، اسطوره کاهنان معبد نمی، تموز و آدونیس، اوزیریس و غیره همچنین اساس تغییر فصل‌ها را نیز می‌توان نمودی از کشاکش مرگ و زندگی دانست.

پیشینه پژوهش

در منابع روان‌شناسی آن‌قدر که به غریزه زندگی پرداخته‌اند، از غریزه مرگ خبری نیست. خود فروید نیز در آثارش بیشتر به غریزه زندگی و انرژی درونی آن، لیبدو، پرداخته است. شاید یکی از مهم‌ترین منابعی که فروید در آن غریزه مرگ را تبیین می‌کند، کتاب *فراسوی اصل لذت* باشد که از آثار متأخر فروید به شمار می‌رود. فروید در کتاب دیگری به نام *یگو و/اید* نیز به سائق مرگ اشاره کرده و غریزه مرگ و سائق پرخاشگری را مقابل غریزه زندگی و عشق معرفی می‌کند.

احتمالاً این نگرش پس از مرگ دخترش، سوفی، در اثر بیماری آنفولانزا در فروید بیدار شده است. خود او نیز درباره غریزه مرگ با احتیاط سخن می‌گوید و برخلاف غریزه زندگی و انرژی لیبدو که آن را موشکافانه بررسی می‌کند، مسئله غریزه مرگ را تا حدی مبهم رها می‌کند. در کتاب *تمدن و ملالت‌های آن*، فروید اصل جنگ و خشونت را به غریزه مرگ نسبت می‌دهد و گسترده‌تر درباره این سائق صحبت می‌کند.

در تاریخ روان‌شناسی، از نظریه سائق‌های فروید انتقاد شده است؛ اما همچنان می‌توان این نظریه را بررسی کرد و تقریباً در همه کتاب‌هایی که به نظریه‌هایی پیرامون شخصیت پرداخته‌اند، می‌توان تعریف و پیشینه این نظریه را یافت؛ هرچند در آن‌ها نیز غریزه مرگ محتاطانه تعریف شده است.

برخی مقالات فارسی که از این نظریه برای تحلیل متون ادبی استفاده کرده‌اند، عبارت‌اند از:

- «بررسی اروس و تاناتوس در بوف کور و مسخ کافکا»، ناصر علیزاده، ثریا آذربار. همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی - ۱۳۹۲.

- «دیالکتیک مرگ و زندگی در شعر خیام (نگاهی روان‌شناختی به شعر خیام از منظر نظریه‌های اروس و تاناتوس فروید)»، مهری تلخابی. هشتمین همایش بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران - ۱۳۹۳.

- «خوانشی فرویدی از داستان گاوخونی»، عبدالرسول شاکری. نشریه نقد ادبی، شماره ۱۸- تابستان ۱۳۹۱.
- «خوانشی فرویدی از رمان سوران سرد»، محمود آقاخانی، محسن محمدی، مهدیه مللی. نشریه متن پژوهی ادبی، شماره ۸۰ - تابستان ۱۳۹۸.
- برخی مقالاتی که داستان فرود سیاوش را بررسی کرده‌اند، عبارت‌اند از:
- «نقد و بررسی داستان فرود سیاوش براساس رویکرد ساخت‌شکنی با استفاده از نظریه ساخت‌شکنی دریدا»، محمود رضایی دشت ارژنه. مجله شعرپژوهی، دوره ۵، شماره ۲ - تابستان ۱۳۹۲.
- «پرداخت شخصیت در داستان فرود با توجه به نقش شخصیت‌های کهن‌الگویی در فیلم‌نامه‌نویسی»، نصرت‌الله حدادی، محمود طاووسی، شهین اوجاق علی‌زاده. پژوهش‌نامه ادب حماسی، دوره ۱۰، شماره ۱۷- بهار و تابستان ۱۳۹۳.
- «نقدی بر فرازوفروید داستان فرود»، محمدعلی اسلامی ندوشن، مجله نگین، شماره ۱۲۶ - ۱۳۵۴.
- «تضاد در داستان فرود سیاوش»، ندا ارجمندمنش، سید محتشم محمدی. نهمین همایش ملی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی - ۱۳۹۶.

روش پژوهش

روش انجام پژوهش تحلیلی - توصیفی است.

اروس و تاناتوس در آیین اسطوره‌شناسی و روان‌کاوی

در اساطیر یونانی، اروس خدای عشق و معادل «کوپیدو» در زبان لاتین است؛ معنای خود واژه آن نیز دوست داشته‌شدن و تجسم شخصیت عشق است. اروس فرزند آفرودیت (الهه عشق و شهوت) است که داستان عشق او، سایکو، از معروف‌ترین داستان‌های اساطیری یونان باستان به حساب می‌آید. در آثار هنری یونان باستان، اروس تیر و کمانی دارد که با آن قلب‌ها را نشانه می‌گیرد، با برخورد تیر اروس یا کوپید بر قلب انسان، فرد گرفتار عشقی جنون‌آمیز می‌شود.

تاناتوس در یونان باستان خدای مرگ و نابودی است به شکل ایزدی بالدار تجسم مرگ است، تصویر می‌شود. تاناتوس اغلب همراه برادرش، ایزد خواب هیپنوز، از جهان زیرین یا تاریک غرب ظاهر می‌شود که معروف است در آن سرزمین هرگز خورشید طلوع نمی‌کند.

در روان‌شناسی فروید، اروس غریزه زندگی شناخته می‌شود که در جهت رشد و نمو حرکت کرده و نیروهایی را در بر می‌گیرد که در خدمت بقا و ارضای نیازهای جسمانی‌اند.

در این رویکرد، تاناتوس غریزه مرگ یا خودویرانگری معرفی می‌شود. غریزه مرگ اگرچه کنشی رو به بیرون دارد و با پرخاش به دیگری ابراز می‌شود، هدف غایی آن ماهیتی درونی دارد که همان خودکشی است (عوض‌پور، ۱۳۹۷: ۲۲۹).

غرایز مرگ و زندگی از نگاه فروید

براساس آرای فروید و هم‌فکرانش، کنش‌ها و واکنش‌های انسان فقط از افکار خودآگاه و تصمیمات آگاهانه او سرچشمه نمی‌گیرند، بلکه در لایه‌های پنهان‌تر ذهن بشری، قوه‌ای دور از دسترس به نام ناخودآگاهی هست که بر بسیاری از رفتارهای فرد تأثیر می‌گذارد. رفتارها و افکاری که به گفته خود فروید، از غرایز انسانی نشئت می‌گیرند. غریزه در تعریف روان‌کاوان همان نیروی ناهشیاری است که در اختیار انسان نیست و رفتارهای او را ناخودآگاه کنترل می‌کند. در تعریفی دقیق‌تر، «غریزه نوعی سائق یا تکانه درونی است که به‌صورت نیروی انگیزشی مداوم عمل می‌کند. غریزه که یک محرک درونی است، از این نظر با محرک‌های بیرونی فرق دارد که نمی‌توان با گریختن از آن اجتناب کرد» (جس فیست، ۱۳۸۸: ۴۵).

فرض فروید بر این است که همه انسان‌ها را دو غریزه متضاد کنترل می‌کنند و اعمال فرد براساس کشمکش‌های این دو غریزه شکل می‌گیرد. فروید یکی از این غرایز را غریزه حیات یا اروس و سائق دیگر را تاناتوس یا همان غریزه مرگ می‌نامد.

«باید دو رده از غرایز را در نظر بگیریم، یکی از آن‌ها اروس یا غرایز جنسی است که به‌مراتب در دسترس‌تر و واضح‌تر برای مطالعه است... تعریف رده دوم غرایز ساده نبود؛ درنهایت به آن‌جا رسیدیم که سادیسم را نماینده آن قرار دهیم. درنتیجه ملاحظات نظری که پایه زیستی دارند، وجود یک غریزه مرگ را فرض کردیم که هدفش بازگرداندن ماده آلی به حالت معدنی خود است. از سویی، فرض گرفتیم که هدف اروس پیچیده کردن زندگی از طریق ترکیب هرچه بیشتر اجزائی است که

جوهر زندگی در آن پراکنده شده؛ از این رو بدیهی است که هدفش تداوم حیات است» (فروید، ۱۳۹۷: ۴۹ و ۵۰).

به عقیده فروید، یکی از این نیروها سازنده و مثبت و دیگری ویرانگر و منفی است همچنین درباره این دو نیرو می‌گوید: «حیات خود نزاع و مصالحه میان این دو گرایش است» (همان، ۵۰). او در کتاب تمدن و ملالت‌های آن می‌نویسد:

به این نتیجه رسیدم که به‌جز سائق حفظ ماده زنده و متصل کردن مدام آن به واحدهای بزرگ‌تر، سائقی دیگر نیز باید وجود داشته باشد که ضد آن است و می‌کوشد این واحدها را از هم بپاشد و به وضع ارگانیسم اولیه برگرداند؛ بنابراین می‌بایست علاوه بر اروس، سائق مرگ هم وجود داشته باشد. پدیده‌های زندگی را می‌توان از تأثیر مشترک و متضاد این دو سائق توضیح داد. (۸۹)

فروید همچنین می‌نویسد: «باید اقرار کرد که این سائق آخر (غریزه مرگ) را بسیار دشوارتر می‌توانیم درک کنیم؛ یعنی می‌توانیم آن را به مثابه چیزی در پس اروس حدس بزنیم و اگر در اثر امتزاج با آن تظاهر پیدا نکند، در دسترس ما نیست» (همان، ۹۲).

و همچنین می‌نویسد: «غریزه مرگ که وظیفه اش عبارت است از سوق دادن موجود زنده به وضعیتی که فاقد حیات است» (فروید، ۱۴۰۰: ۱۸۶).

طبق فرضیه‌های فروید، روان بشری جایگاه کشمکش این دو نیرو است و هریک از این‌ها در تلاش‌اند تا بر دیگری غالب شده و اهداف خود را عملی کنند. حتی تمدن نیز از نظر فروید نمایانگر جدال اروس و تاناتوس است؛ یعنی جدال غریزه پاسداری از زندگی و غریزه ویرانگری که در درون انسان فعالیت می‌کند (همان، ۹۴).

براساس آنچه کارور درباره تمام غریزه‌ها می‌گوید، غریزه‌ها چهار مشخصه دارند: منبع، مقصود، نیرو محرکه و هدف (کارور، ۱۳۷۵: ۳۴۶)؛ از این رو به نظر می‌رسد هدف غریزه زندگی به عقیده فروید تداوم زندگی و سازندگی و هدف مطلق سائق مرگ نابودی، ویرانگری و البته مرگ است. مرگ و نابودی‌ای که تمام موجودات هستی ناگزیر از قدم برداشتن به سوی آن‌اند، هرچند زندگی را در آغوش کشیده یا به آن چنگ زنند. چنان‌که خود فروید در تعبیر معروفش می‌گوید: «هدف نهایی هر زندگی مرگ است» (فروید، ۱۳۹۸: ۱۱۴).

«اگر چنین فرض کنیم که جان‌داران پس از پدیده‌های بی‌جان به وجود آمدند و از آن پدیده‌ها منشأ گرفته‌اند، آن‌گاه غریزهٔ مرگ‌خواهی با قاعده‌ای که مطرح کردیم، سازگار است؛ یعنی این قاعده که غرایز به بازگشت به حالت پیشین گرایش دارند» (فروید، ۱۴۰۰: ۷۸).

غریزه‌های مرگ به‌خاطر طبیعتشان خاموش‌اند و خروش زندگی در بیشتر قسمت‌ها از اروس یا همان غریزهٔ زندگی برمی‌خیزد. البته خود زندگی هم سیری قهقراپی و نزولی به‌سمت مرگ است (فروید، ۱۳۹۷: ۵۸ و ۵۹).

همان‌طور که از قول فروید گفته شد، تعریف و بررسی غریزهٔ مرگ بسیار دشوارتر از غریزهٔ زندگی است و باید دربارهٔ آن با احتیاط سخن گفت؛ زیرا غریزهٔ مرگ درونی و خاموش عمل می‌کند؛ بنابراین خود فروید هم اعتراف می‌کند که نمی‌توان به‌خاطر ذات این غریزه آن را به‌خوبی غریزهٔ زندگی کاوید و جزئیاتش را مشخص کرد.

فروید، در فراسوی اصل لذت، مرگ را پایان هر موجود زنده‌ای می‌داند و تلاش برای بقا را امری مذبحانه که فقط جادهٔ منتهی به مرگ را طولانی‌تر می‌کند. او حتی به تشکیل جنین از نظر زیست‌شناسی هم از این دریچه نگاه می‌کند و معتقد است، تشکیل نطفه تلاش ماده برای ابقای حیات و دور شدن از مرگ است اما درنهایت مرگ پیروز می‌شود.

«مرگ به مفهوم فرویدی اساساً به‌منزلهٔ گسسته و دریده شدن وحدتی تخیلی است، فروپاشی و اضمحلال کلیتی نظام‌مند. دقیقاً به همین دلیل است که به‌حق می‌گویند سائق مرگ خاموش و بی‌صداست. اروس خویشتن را در قالب مجموعه‌ای از جذبه‌ها، به‌وضوح نمایان می‌سازد اما عمل سائق مرگ فقط و فقط ضمن تأثیری مخرب و ویرانگر بر شکل‌بندی‌های اروس نمودار می‌شود. آنچه باعث پیوند میان سائق مرگ و اضطراب می‌شود، دقیقهٔ ماهیت مطلقاً منفی این سائق است» (بوتبی، ۱۳۸۴: ۲۳۷).

فروید سائق مرگ را تکانه‌ای خودویرانگر معرفی می‌کند که غایتش را می‌توان ویرانی فرد و خودکشی دانست. در کنار این تعریف، پرخاش و دیگر تخریبی را نیز از نمودهای سائق مرگ می‌داند. ویرانگری سائق مرگ را می‌توان دو دسته کرد: نخست میل به پرخاشگری به دیگران، تسخیر و تحقیر و کشتن دیگری است و دیگر خشم و پرخاش به خود است که میل به خودآزاری و خودکشی را در بر می‌گیرد.

فروید اعتقاد دارد غریزه مرگ را می‌توان براساس نمودهای طبیعی و رفتاری تحلیل کرد؛ مثلاً پرخاشگری در نگاه فروید یکی از روزنه‌های مهم بروز این سائق است. بنابر فرضیه فروید، انسان تمایلی بنیادین به پرخاشگری و ویرانگری دارد که می‌توان این تمایل را در خشونت‌های بی‌رحمانه و جنایت‌های فجیع انسانی مشاهده کرد. براساس این نظریه، ممکن است شرحه شرحه کردن بدن برای انسان در عین هولناک بودن، لذت بخش نیز باشد (همان، ۲۳۴).

این تمایل به نابودی و پرخاشگری در نگاه اول به سمت دیگر تخریبی پیش می‌رود؛ اما با اندک تأمل، شاید بتوان گفت این تمایل به نابودی دیگران در نهایت تکانه یا سائق نابودی و مرگ خویش است که فروید آن را ناشی از تنش میان خود (ایگو) و سوژه ناخودآگاهی می‌داند (فروید، ۱۳۹۷: ۶۸).

به این ترتیب، ریشه هرگونه سادیسم، مازوخیسم، خودکشی و چنین رفتارهایی را می‌توان تاناتوس دانست. بنابر فرضیات فروید، از المان‌های غریزه مرگ می‌توان آزار، تحقیر، انزوا، امیدهای مبهم، خشم، پرخاش و غیره را نام برد (شولتز، ۱۳۸۵: ۵۸).

همان‌طور که اشاره شد، صدای تاناتوس در سکوت و خاموش طنین انداز می‌شود. اصل لذت همان قوایی است که در مبارزه با غریزه مرگ و در تقابل با آن قرار دارد تا روان انسان را از حقیقت مرگ دور نگه دارد؛ بنابراین انسان معمولی در زندگی روزمره ممکن است صدای غریزه مرگ و تاناتوس را نشنود یا فقط زمانی با آن مواجه شود که به دلایلی اصل لذت را پس زده یا لذت‌ها از او گرفته شده‌اند همان شرایط سرخوردگی یا ناامیدی (همان).

هدف تمایل به مرگ تخلیه تنش‌های درونی است. فروید می‌کوشد با تبیین نظریه غرایز مرگ و زندگی نیاز به خودکشی، خودکشی یا تجاوز به دیگری مثل جنگ و تمایل شدید به تکرار تجربه‌های دردناک گذشته را توضیح دهد (بلوم، ۱۳۵۲: ۶۸).

بررسی داستان فرود سیاوش بر مبنای سائق مرگ و زندگی

در شاهنامه گاه به مرگ‌هایی تراژیک برمی‌خوریم که روند آن‌ها با استدلال‌های منطقی مطابق نیست و ظاهراً نیرویی ورای معادلات ذهنی آن را رقم زده است. مرگ ایرج، سهراب، اغریث، فرود سیاوش و ...

از این میان، داستان فرود سیاوش متفاوت دارد و شاید بتوان تا حدی آن را با داستان سهراب مقایسه کرد. فرود احتمالاً فرزند اول سیاوش از همسر نخستش، جریره، است. پیش از لشکرکشی ایرانیان به توران، در شاهنامه سخنی از فرود به میان نمی‌آید و این کیخسرو است که حتی سروش و نیروهای اهورایی نیز او را پسر برگزیده سیاوش و جانشین برحق کیانیان معرفی می‌کنند. نخستین کسی هم از فرود سخن می‌گوید نیز کیخسرو است که درباره فرود به توس هشدار می‌دهد.

فرود سیاوش با آن که شاهزاده‌ای ایرانی محسوب می‌شود، به دلیل محل اقامتش گویا نه از طرف دربار توران پذیرفته شده نه ایرانیان او را به رسمیت می‌شناسند. فرود ساکن دزی در کلای مرغزی میان ایران و توران است که می‌توان آن را نمود هویت گم شده و دوگانه خود فرود دانست؛ مکانی بی‌نشان میان ایران و توران!

این که چرا فرود به اندازه کیخسرو به عنوان فرزند سیاوش دیده نشده و ایران یا توران حتی در جایگاه جنگاوری ماهر نیز به او اعتنا نمی‌کنند، بحث مفصلی است که مسئله این نوشتار نیست؛ اما تأثیر این بی‌توجهی ایرانیان، تورانیان و کیخسرو بر این شخصیت از نکات مهم این داستان است. فرود سیاوش در دزی دورافتاده با مادرش، جریره، زندگی می‌کند و با توجه به نشانه‌های متن، در این دز نه جنگاورانی درخور حضور دارند نه ارتباطی میان دز و دربار توران یا ایران دیده می‌شود. فرود، تعدادی نگهبان، جریره و کنیزکانی بسیار ساکنان دز هستند.

انگیزش‌های درونی فرود برای انتقام پدر ممکن است بازتاب نوعی خشم فروخورده در درون فرود باشد که به خاطر سال‌ها دیده نشدن، تنهایی و سرخوردگی در او تلنبار شده و در وهله اول به صورت انتقام‌گیری و دیگرکشی ظاهر می‌شود. با نگاه به کنش‌های جریره می‌توان حدس زد خشم فروخورده فرود القای احساسی است که درون مادرش می‌گذشته و به او منتقل شده است؛ بنابراین سخنان مادر فرود در آغاز داستان بازتاب انگیزش درونی خود فرود و به نوعی ندای ناهشیار درون اوست که او را به انتقامی خونین هدایت می‌کند و از طرفی، چون از زبان جریره گفته می‌شود، قرینه این گمان است که انعکاس خشم فروخورده خود جریره نیز هست.

جریره بدو گفت کای رزم‌ساز	بدین روزت هرگز مبدا نیاز
به ایران برادرت شاه نو است	جهان دار بیدار کیخسرو است
تو را نیک داند، به نام و گهر	ز هم‌خون و از مهره یک پدر
بدو داد پیران مرا از نخست	وگرنه ز ترکان همی زن نجست

نژاد تو از مادر و از پدر
برادرت اگر کینه جوید همی
تو را پیش باید به کین یاختن
گر او کینه جوید همی از نیا
برت را به خفتان رومی بپوش
به پیش سپاه برادر برو
که زبید کز این غم بنالد پلنگ
وگر مرغ با ماهیان اندر آب

همه تاجدار و همه نامور
روان سیاوش بشوید همی
کمر بر میان بستن و تاختن
تو را کینه زیباتر و کیمیا
برو دل پر از جوش و سر پرخروش
تو کین خواه نو باش و او شاه نو
ز دریا خروشان برآید نهنگ
بخوانند نفرین بر افراسیاب

(فردوسی، ۱۴۰۱: ۳۲۴، بیت ۴۶۹۹-۴۶۱)

ظاهراً جریره نیز از انفعال خود فرود و به حاشیه رانده شدنشان خشنود نیست و این ناخشنودی با
ترغیب فرود به انتقام و دیگرکشی آغاز می شود. همچنین ابیاتی را که افکار فرود را شرح می دهد،
نیز می توان همسو با دیگر نابودگری تعبیر کرد:

از آن پس گرازان به پیش سپاه
سزاوار این جستن کین منم
سزد گر بگویی تو با پهلوان
میان را ببندم به کین پدر
که با شیر چنگ آشنایی دهد
که اندر جهان کینه را زین نشان

به توران شوم داغ دل کینه خواه
به جنگ آتش تیز و بر زین منم
که آید بدین کوه، روشن روان
یکی رزم سازم به درد جگر
ز بر پر کرگس گویی دهد
نبندد میان کس ز گردنکشان

(همان، ۳۲۸، بیت ۵۹۳-۵۹۹)

کشتن زرسپ و ریونیز و آشوبی که در فرود به پا می شود، او را به سمت ویرانگری درونی پیش
می برد که نمود بیرونی آن را در کنش ها و واکنش های او می توان دید. تخوار را نیز می توان بازتاب
صدای ویرانگر درون فرود دانست که راهنمایی هایش بیش از آن که به آرامش و سازش بینجامد،
فرود و کلات را به ویرانی می کشاند.

چنین گفت با مرد بینا فرود
چو آید به پیکار گندآوران
بر او گر کند باد کلکم گذار

که هنگام کین این شاید شنود
بخوابمش بر دامن خواهران
اگر زنده ماند به مردم مدار

به تیر اسب بی‌جان کنم گر سوار چه گویی تو ای کاردیده تخوار
بدو گفت بر مرد بگشای بر مرگ توس را زو بسوزد جگر

(همان: ۳۳۰، بیت ۶۵۷-۶۶۱)

تخوار با ندای درونی فرود هماهنگ است و پیشنهادی جز کشتن ریونیز نمی‌دهد. این کار عاقلانه به نظر نمی‌رسد؛ اما گویا فرود به دنبال انجام کاری عاقلانه و مسالمت‌آمیز نیست و به نابودی هر چیزی سد راهش است، می‌اندیشد و این خوی نابودگر را در کشتن زرسپ بیش‌ازپیش نشان می‌دهد.

پس از زرسپ، این خود توس است که به میدان می‌آید و می‌توان آن را نشانه اعلام جنگ علنی توس علیه فرود دانست. تخوار این بار فرود را از مبارزه با توس بر حذر می‌دارد و به فرود هشدار می‌دهد این جنگ به نابودی او، کلات و دزی که در آن زندگی می‌کند، می‌انجامد.

به نظر می‌رسد لشکر ایران با نپذیرفتن فرود در جایگاه خون‌خواه سیاوش باعث شکست درونی فرود شده است؛ زیرا پس از اعلام جنگ علنی توس با فرود، هیچ کدام از کنش‌ها و واکنش‌های او اثری از صلح‌جویی یا کین‌خواهی پدر ندارد. فرود بیش از هر چیز بدون توجه به خرد و هشدارهای دیگران به سوی مرگ می‌شتابد. شاید بتوان با نگاهی روان‌کاوانه این رفتار را این‌طور تفسیر کرد که غریزه مرگ که پیش‌ازاین فرود را به سمت کین‌خواهی و دیگر تخریبی سوق می‌داد، این بار درونی‌سازی شده و این احساس نابودگر فرود را به سوی جنگی می‌کشاند که آشکارا خودکشی و خودتخریبی دهشتناک است.

همان‌طور که گفته شد، ناامیدی و سرخوردگی می‌تواند از عوامل غلبه غریزه مرگ و درونی شدن این سائق و انگیزه خودکشی باشد. فرود که تا پیش از لشکرکشی ایرانیان به توران، اثری از او در شاهنامه نمی‌بینیم، با شعار کین‌خواهی پدر ظاهر می‌شود و امیدوار است با کمک ایرانیان به این هدف دست یابد. اما لشکر ایران او را پس می‌زند؛ به این ترتیب هدفش گنگ و بی‌ارزش به نظر می‌رسد و رنگ می‌بازد و در نهایت موجودیت این شخصیت نیز لغزنده می‌شود؛ زیرا پیشاپیش کیخسرو برای نشستن بر تخت کیانیان انتخاب شده و فرود شاهزاده‌ای گمنام است که اگر منتقم پدر شناخته نشود، نابودی‌اش سزاوارتر به نظر می‌رسد. آخرین امید فرود آمدن خود کیخسرو به توران برای کین‌خواهی است که تا پایان داستان این امید نیز از بین می‌رود:

چنین گفت با مرد بینا فرود که هنگام کین این شاید شنود
ولیکن خرد نیست با پهلوان سر بی‌خرد چون تن بی‌روان

نباشند پیروز ترسم به کین مگر خسرو آید به توران زمین
به کین پدر پشت پشت آوریم مگر دشمنان را به مشت آوریم

(همان ۳۳۲، بیت ۷۴۰-۷۳۸)

با این نگاه می‌توان رفتارهای ضدونقیض و کم‌وبیش بی‌خردانه فرود را که جز مرگ و نابودی نتیجه‌ای ندارد، تحلیل کرد. همان‌طور که فرود نمی‌تواند با از اسب افکندن توس و گیو به دنبال آرامش و صلح باشد.

درباره نبرد با بیژن به فرود هشدار می‌دهند؛ اما به‌رغم پیش‌بینی شکست بازهم به نبرد او می‌رود. این مبارزه را می‌توان نقطه عطفی در گذار از دیگر تخریبی به خودتخریبی در شخصیت فرود دانست:

به خسرو تخوار سراینده گفت که این را از ایران کسی نیست جفت
تو اکنون سوی بارگی دار دست دل شاه ایران نشاید شکست
دو دیگر که دارد همی آن زره کجا گیو زد بر میان بر گره
بر او تیر و ژوپین نیاید به کار سزد گر پیاده کند کارزار
تو با او بسنده نباشی به جنگ نگه کن که الماس دارد به چنگ
بزد تیر بر اسب بیژن فرود تو گفתי به اسب اندرون جان نبود
بیفتاد بیژن جدا گشت از اوی سوی تیغ با تیغ بنهاد روی
یکی نعره زد ای سوار دلیر بمان تا ببینی کنون رزم شیر
چو بیژن همی بر نگشت از فرود فرود اندر آن کار تندی نمود
یکی تیر دیگر بینداخت شیر سپر بر سر آورد مرد دلیر
سپر بر درید و زره را نیافت از او روی بیژن به مستی نتافت
از آن تند بالا چو بر سر کشید یزد دست و تیغ از میان بر کشید
فرود گران‌مایه زو بازگشت همه باره دز پر آواز گشت
دوان بیژن آمد پس پشت اوی یکی تیغ بد تیز در مشت اوی
به برگستوان بر زد و کرد چاک گران‌مایه اسب اندر آمد به خاک

(همان ۳۳۴، بیت ۸۱۸-۸۰۰)

همان‌طور که گفته شد، به نظر می‌رسد جز خود فرود جنگاور قابلی در قلعه او حضور ندارد؛ تنها گزینه نبردهای تن‌به‌تن خود فرود است و می‌توان حدس زد فرود به دنبال معنا بخشیدن به زندگی در

انزوا و بدون لذت نام‌جویی و نام‌آوری خود با خون‌خواهی پدرش است. چنان‌که گفته شد، وقتی اصل لذت در زندگی کسی گم شود، فرد تسلیم غریزه مرگ می‌شود. می‌توان گفت زندگی منزوی فرود که گویا پادشاه توران نیز آن را نادیده گرفته، در عمل از قلمرو لذت‌ها بیرون است و او را مغلوب تاناتوس می‌کند. غلبه غریزه مرگ ابتدا به صورت خشم و نیت انتقام بروز می‌کند ولی با ازدست‌رفتن این هدف، سرخوردگی او موجب درونی‌سازی این خشم و سوق داد فرود به سمت خودکشی می‌شود.

این نیروی تخریبگر قوی که درون و بیرون فرود را فرا گرفته و طنین تاناتوس را قوی‌تر از هر صدای دیگری در داستان به گوش می‌رساند، به شکلی نمادین در خواب جریره درباره آتش بزرگی که همه چیز را می‌سوزاند، ظاهر می‌شود:

برافروختی پیش آن ارجمند	به خواب آتشی دید کز دز بلند
پرستنده و دز همی‌سوختی	سراسر سپید کوه بفروختی
روانش پر از درد و تیمار شد	دلش گشت پردرد و بیدار شد
همه کوه پر جوشن و نیزه دید	به باره برآمد جهان بنگرید
بیامد دمان تا به نزد فرود	دلش گشت پر خون و سر پر زدود

(همان ۳۳۵، بیت ۸۴۰-۸۳۱)

جریره پس از بیداری، متوجه محاصره دز می‌شود و به خوابگاه فرود می‌رود تا او را از حضور لشکر هزاران نفره ایرانیان آگاه کند اما از سخنان فرود چنین برمی‌آید که با آگاهی از محاصره خفته است. این آرامش مرگبار را می‌توان نشانه این دانست که فرود ناخودآگاه به دنبال این محاصره، شکست و مرگ بوده است و هراسی از نابودی ندارد. گویا می‌داند پایان این نبرد مرگ او و تخریب کلات است. می‌توان گفت سخنان فرود به مادرش درباره مرگ نمود تسلط سائق مرگ در جهت خودکشی و خودتخریبی است.

که از غم چه داری دلت پر ز دود	به مادر چنین گفت جنگی فرود
زمانه ز بخشش فزون نشمری	مرا گر زمانه شدست اسپری
مرا روز چون روز او گشته شد	به روز جوانی پدر کشته شد
سوی جان من بیژن آمد دمان	به دست گروی آمد او را زمان

بکوشم نمی‌رم مگر غرم‌وار نخواهم از ایرانیان زینهار

(همان، بیت ۸۴۵-۸۴۱)

مرگ به دست بیژن سرنوشتی است که فرود هم آن را پذیرفته و با این که می‌داند شانشی برای زنده ماندن ندارد، تنها به کارزار می‌رود و مرگ را در آغوش می‌کشد؛ چنان که به مادرش گفته بود، در جست‌وجوی مرگی است که گوسپندوار نباشد. گویا مرگ را به خشونت‌بارترین شکل ممکن و در شرایطی می‌خواهد که خون بریزد و خونس ریخته شود. این خشم درونی از خود و دیگران همان سائق افسارگسیخته و تخریب‌کننده‌ای است که بر اثر غلبه غریزه مرگ و نبود هیچ امید و لذتی در انسان پدیدار می‌شود.

میدان نبرد برای فرود عرصه سقوط و شکست است؛ یاران اندکش همگی مقابل چشمانش کشته می‌شوند و تنها می‌ماند. برای اجتناب از مرگی که خودش آن را غرم‌وار تعبیر می‌کند، به دز برمی‌گردد؛ اما رهام و بیژن سد راهش می‌شوند. فرود با دیدن بیژن آماده رویارویی با مرگی می‌شود که با تمام وجود آن را می‌خواهد. فرود از پیش می‌داند برابر بیژن شانشی ندارد ولی تیغ برمی‌کشد تا مبارزه کند. رهام بازویش را قطع می‌کند و فرود زخمی و خونین پا به دز می‌گذارد.

سخنان و دستوراتی که فرود پیش از مرگش بیان می‌کند، می‌تواند نمودی آشکار از میل به تخریب و نابودی خود و هر چه به خود او مربوط است، باشد. او می‌گوید که نمی‌خواهد کنیزانش به دست بیژن نابود شوند که قاتل اوست بنابراین دستور به خودکشی کنیزان می‌دهد و از آنها می‌خواهد خودشان را از باره دز به پایین پرت کنند. شاید این انگیزش‌های خودتخریبی است که می‌خواهد این خود او باشد که پرستندگان را به کام مرگ می‌کشاند.

چنین گفت چون لب ز هم برگرفت	که این موی کندن نباشد شگفت
کنون اندر آیند ایرانیان	به تاراج دز پاک بسته میان
پرستندگان را اسیران کنند	دز و باره و کوه ویران کنند
دل هر که بر من بسوزند همی	ز جانم رخس بر فروزد همی
همه پاک بر باره باید شدن	تن خویشتن بر زمین بر زدن
که تا بهر بیژن نباید یکی	نمانم من ایدر مرگ اندکی
کشنده تن و جان من درد اوست	پرستار و گنجم چه در خورد اوست

(همان، ۳۳۶، بیت ۸۷۸-۸۷۲)

در آخرین بیت، فرود بیژن را مرگ خود می‌داند و شاید یکی از دلایلی که با دیدن بیژن از راه گریز به دز بازگشته و با او می‌جنگد، همین است. فرود بیژن را جان‌ستان و آشکارا مرگ خود می‌داند؛ بنابراین از او نمی‌گریزد و با آگاهی از این که از شمشیر بیژن جان سالم به در نمی‌برد، به جنگ او می‌رود. فرود نمی‌خواهد دست بیژن به پرستندگانش برسد و به خاطر میل به خودویرانگری خود اوست که مرگ و نابودی را برای آنان به ارمغان می‌آورد و دستور خودکشی به کنیزان دز می‌دهد.

فرود می‌میرد و این بیت شاید آشکارترین نمود سیطرهٔ تاناتوس بر این داستان است که فردوسی هنرمندانه از زبان خویش می‌گوید:

اگر خود نزدی خردمند مرد ندیدی ز گیتی چنین گرم و سرد

(همان، بیت ۸۸۵)

برخلاف غریزهٔ زندگی که اصل لذت را برای رهایی از رنج زندگی بر انسان مسلط می‌کند، این بیت بازگشت به هیچ و مادهٔ اولیه را راه رهایی می‌داند؛ همانی که آن را اصل ثبات می‌شناسیم و بیشتر دربارهٔ سخن گفتیم.

همان‌طور که در آغاز داستان، جریره صدای ناخودآگاه فرود به شمار می‌رود، پس از مرگ فرود نیز سائق مرگ و ویرانی که در فرود شعله‌ور شده و زبانه می‌کشد، در جریره ادامه می‌یابد. فرود از دنیا رفته است؛ پرستندگانش دست به خودکشی همگانی زده‌اند و ایرانیان پشت دروازه‌های دز در انتظار ویرانی کلات‌اند. جنون غلبهٔ مرگ بر جریره را می‌توان در ابیات پیش از خودکشی او یافت:

یکی آتشی خود جریره فروخت	همه گنج‌ها را به آتش بسوخت
یکی تیغ بگرفت زان پس به دست	در خانه تازی اسپان بیست
شکمشان بدید و ببرید و پی	همی ریخت از روی او خون خوی
بیامد به بالین فرخ فرود	بر جامه او یکی دشنه بود
دو رخ را به روی پسر بر نهاد	شکم بر درید از برش جان بداد

(همان، بیت ۸۹۳-۸۸۹)

تصویرسازی فردوسی از کشتار جنون‌آمیز حیوانات و آتش‌زدن اموال ممکن است نمودی کامل از جنون مرگباری باشد که بر جریره مسلط شده است. جریره حیوانات را با ملایمت نمی‌کشد. به تعبیر فردوسی، تیغ به دست وارد اسطبل می‌شود و در آن را می‌بندد. شکم و پی حیوانات را می‌درد و از صورتش خون و عرق جاری است. تمام این تصاویر نشان می‌دهد این کشتاری خونین و دیوانه‌وار است. جریره به بالین فرود می‌آید و با خنجر فرود بدنش را می‌درد و مرگی خون‌بار بر بالین فرزندش را به جان می‌خرد. این جنون و ویرانگری فقط در سوگ فرود نیست؛ شاید بتوان با نگاهی روان‌کاوانه برداشت کرد که سائق مرگی که فرود سیاوش را به کام مرگ می‌کشاند، بازتاب کنش‌های ذهنی مادرش جریره بوده است. جریره در نهایت پس از کشتار خونین اسب‌ها و آتش‌زدن و ویران کردن دز، کنار جسد پسرش خودکشی می‌کند که آشکارترین نمود غلبهٔ غریزهٔ مرگ بر انسان است. چنان‌که گفته شد، تمام خشم، میل دیگرتخریبی و خودویرانگری، بی‌ثباتی، جنون و نشانه‌های غریزهٔ مرگ هدفی جز کشاندن انسان به دام خودکشی ندارند؛ غایت سائق مرگ خودکشی است.

مرگ فرود، خودکشی پرستندگان، خود ویرانگری جریره، تخریب و غارت کلات، کشتن حیوانات و آتش‌زدن دارایی‌ها همه نمود نابودی و تخریبی است که فرود ابتدای داستان ناخودآگاه به‌سوی آن قدم برمی‌داشت و شاید همهٔ آن چیزی است که جریره درون خود می‌پرورانده و ناخودآگاه به پسرش نیز منتقل کرده است. شاید این جریره بود که پس از طردشدن و خشم از این تنهایی، تمام زندگی‌اش را بر کین‌خواهی همسرش متمرکز می‌کند و تنها چیزی که در ذهن پسرش می‌پروراند، احساس انتقام و دیگرتخریبی است؛ همان‌طور که جریره با تماشای شکست فرود به‌شدت آشفته و آسیب‌پذیر می‌شود و خشمی که نمود بیرونی‌اش انتقام سیاوش بود، این بار درونی شده و جریره را نیز مانند فرود به مرگی خودخواسته سوق می‌دهد.

با نگاهی کلی‌تر می‌توان گفت سائق مرگ بیش از هر انگیزشی فرود و مادرش را که سال‌ها به حاشیه رانده شده‌اند و ایران و توران آن‌ها را نادیده گرفته‌اند، هدایت می‌کند. این غریزه در آغاز با انگیزش‌های دیگرتخریبی و انتقام جلوه‌گر می‌شود. هرچه داستان پیش می‌رود، به دلایلی که گفته شد، این انگیزه سرکوب و محو می‌شود. با دور شدن از انگیزهٔ انتقام، پرخاش و خشم به دیگری، سائق ویرانگری در فرود و حتی جریره به پرخاش به خود و خودتخریبی تبدیل و به خودکشی ختم می‌شود. در کل می‌توان گفت داستان فرود سیاوش تحت سیطرهٔ مطلق تاناتوس یا غریزهٔ مرگ است.

فردوسی نیز در پایان داستان فرود بر این نکته تأکید می‌کند که مرگ همه‌چیز را در این جهان تعقیب می‌کند و در نهایت به آن دست می‌یابد و موجودی نیست که از مرگ رهایی یابد. این ابیات یادآور گفته معروف فروید است: «هدف نهایی هر زندگی مرگ است.» (فروید، ۱۳۹۸: ۱۱۴)

چنین است هرچند مانیم دیر نه پیل سر افراز ماند نه شیر
دل سنگ و سندان بترسد ز مرگ رهایی نیابد از او بار و برگ

(فردوسی، ۱۴۰۱، ۳۳۷: بیت ۹۳۱ و ۹۳۲)

بحث و نتیجه‌گیری

باتوجه به نظریات فروید، غریزه مرگ یا تاناتوس همان نیروی ناهشیاری است که در تمام انسان‌ها پنهان وجود دارد و این میل ناخودآگاه را در فرد برمی‌انگیزد که دست به ویرانگری خود بزند تا دوباره به شکل ماده آلی اولیه دربیاید.

غریزه زندگی و اصل لذت این میل را در انسان‌ها پس می‌زند و اگر فرد تا آخر عمر بر مبنای اصل لذت زندگی کند، هرگز متوجه این میل ناهشیار نمی‌شود. غریزه مرگ در انسان‌ها هنگام سرخوردگی، ناامیدی، شکست و انزوا از لایه‌های پنهان سر بر می‌آورد و به دو صورت ظاهر می‌شود: میل به پرخاش به دیگری و دیگر تخریبی که نمود بیرونی این سائق است؛ میل به خود ویرانگری و خودکشی که شکل درونی‌سازی شده سائق مرگ تلقی می‌شود.

صدای محوری داستان فرود سیاوش طنین تاناتوس است؛ زیرا در آغاز از انتقام و دیگر تخریبی سخن می‌گوید و با خودکشی و خود ویرانگری به انتها می‌رسد. در واقع فرود و مادرش به‌خاطر انزوا، طرد شدن و در غیاب نموده‌های غریزه زندگی و اصل لذت، اسیر خشمی ناخودآگاه و تخریبگر می‌شوند که با تمرکز بر انتقام سیاوش ظاهر می‌شود اما پس از آن که در این هدف شکست می‌خورد، سرخورده شده و این خشم در هر دو درونی می‌شود. این بار تمام کنش‌ها و واکنش‌هایشان به‌سوی خود تخریبی و خودکشی می‌رود.

به نظر می‌رسد این داستان نمود مطلق تسلط غریزه مرگ و طنین تاناتوس است؛ زیرا نه فقط گریز از مرگ در آن دیده نمی‌شود؛ بلکه تیرگی ناامیدی و فضای مه‌آلود و خون‌بار آن بازتاب قدم‌هایی است که با اختیار خود به سمت مرگ برداشته می‌شوند.

^۱ مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید بهشتی است.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

بیانیه نحوه استفاده از هوش مصنوعی

متن این مقاله پیش از همه‌گیری و رواج گسترده ابزارهای هوش مصنوعی مولد نوشته شده است؛ از این رو تمام مراحل پژوهش، تحلیل و نگارش به صورت کاملاً انسانی و بدون استفاده از هیچ ابزار هوش مصنوعی انجام یافته است. نویسندگان بدین وسیله اصالت و امانتداری علمی اثر را تأیید می‌کنند.

منابع

- بوتبی، ریچارد. (۱۳۸۴). *فروید در مقام فیلسوف*، ترجمه سهیل سمی. تهران: انتشارات ققنوس.
- بلوم، جرال داس. (۱۳۵۲). *نظریه‌های روانکاوی*، ترجمه هوشنگ حق نویس. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- دلوز، ژیل. (۱۳۹۲). *یک زندگی*، ترجمه پیمان غلامی و ایمان گنجی. تهران: نشر زاوش.
- شولتز، دوان. (۱۳۸۷). *تاریخ روان‌شناسی نوین*، ترجمه علی‌اکبر سیف. تهران: نشر دوران.
- _____. (۱۳۸۵). *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه یحیی سید محمدی. تهران: نشر ویرایش.
- عوض‌پور، بهروز. (۱۳۹۷). *روان-اسطوره‌شناسی (فرهنگ روان رنجوری‌های اسطوره‌ای)*. تهران: نشر سخن.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۳). *شاهنامه*، جلد چهارم، ویرایش و گزارش میر جلال‌الدین کزازی. تهران: انتشارات سمت.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۴۰۱). *شاهنامه*، به کوشش سعید حمیدیان بر اساس چاپ مسکو. تهران: نشر قطره.
- فروید، زیگموند. (۱۳۹۷). *ایگو و اید (من و نهاد)*، ترجمه امین پاشا صمدیان. تهران: نشر پندار تابان.
- _____. (۱۳۸۳). *تمدن و ملالت‌های آن*، ترجمه محمد مبشری. تهران: نشر ماهی.
- _____. (۱۳۹۸). *فراسوی اصل لذت*، ترجمه محمد هوشمند ویژه. تهران: نشر شما.

- _____ (۱۴۰۰). *نظریه روانکاوی*، ترجمه جسین پاینده. تهران: انتشارات مروارید.
- فیست، جس و فیست، گریگوری جی. (۱۳۸۸). *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه یحیی سید محمدی. تهران: نشر روان.
- کارور، چارلز اس. (۱۳۷۵). *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه احمد رضوانی. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- مارکوزه، هربرت. (۱۳۹۳). *اروس و تمدن*، ترجمه امیر هوشنگ افتخاری راد. تهران: نشر چشمه.

Persian References Translated to English

- Avazpour, B. (2018). *Psycho-mythology (A dictionary of mythological neuroses)*. Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Bloom, G. S. (1973). *Psychoanalytic theories*. (H. Haqnevis, Trans.). Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
- Boothby, R. (2006). *Freud as philosopher*. (S. Samii, Trans.). Tehran: Qoqnoos Publications. [In Persian]
- Carver, C. S. (1996). *Theories of personality*. (A. Rezvani, Trans.). Mashhad: Astan Quds Razavi Publications. [In Persian]
- Deleuze, G. (2013). *A life*. (P. Gholami & I. Ganji, Trans.). Tehran: Zavash Publications. [In Persian]
- Feist, J., and Feist, G. J. (2009). *Theories of personality*. (Y. Seyed Mohammadi, Trans.). Tehran: Ravan Publications. [In Persian]
- Ferdowsi, A. (2004). *Shahnameh* (Vol. 4, edited and annotated by M. J. Kazazi). Tehran: SAMT Publications. [In Persian]
- Ferdowsi, A. (2022). *Shahnameh* (Edited by S. Hamidian, based on the Moscow edition). Tehran: Ghatreh Publications. [In Persian]
- Freud, S. (2004). *Civilization and its discontents*. (M. Mobasheri, Trans.). Tehran: Mahi Publications. [In Persian]
- Freud, S. (2018). *The ego and the id (The ego and the id)*. (A. Pasha Samadian, Trans.). Tehran: Pendar-e Taban Publications. [In Persian]
- Freud, S. (2019). *Beyond the pleasure principle*. (M. Houshmand Vijeh, Trans.). Tehran: Shoma Publications. [In Persian]
- Freud, S. (2021). *Psychoanalytic theory*. (H. Payandeh, Trans.). Tehran: Morvarid Publications. [In Persian]
- Marcuse, H. (2014). *Eros and civilization*. (A. H. Eftekhari Rad, Trans.). Tehran: Cheshmeh Publications. [In Persian]
- Schultz, D. P. (2008). *A history of modern psychology*. (A. A. Seif, Trans.). Tehran: Doran Publications. [In Persian]
- Schultz, D. P. (2006). *Theories of personality*. (Y. Seyed Mohammadi, Trans.). Tehran: Virayesh Publications. [In Persian]